

SAMSUN VE ÇEVRESİNDE PONTUS HAREKETİ*

Arş. Gör. Serpil SÜRMELE**

Mondros Mütarekesi'yle Türk Milletinin canından aziz saydığı vatana bilfiil parçalanırken, bu topraklarda yüzyıllardır refah içinde yaşayan Ermeni ve Rumlar hayalci ve asılsız hak sahibi iddialarla tarih sahnesine çıktılar.

Türk Milleti içinde yüzyıllardır kaynaşmış gibi görünen fakat içten içe çevirdikleri entrikalarla vatana ve millete ihanet eden hıristiyan unsurlardan biri olan Rumlar, Karadeniz'de bir Pontus Rum Devleti kurmak hayalindeydiler. Aslında bu, Büyük Helenizm hayali olarak Yunanistan, Fener Rum Patrikhanesi, Yunan Cemiyetler ve komiteler tarafından maddi ve manevi olarak beslenmiş ve desteklenmiştir.

Neydi bu Pontus Rum Devleti hayali, neye dayanıyor, neyi ifade ediyordu? Öncelikle bunu Pontus sözcüğü içinde aramak gerekir. Pontos sözcüğü eski Yunanlılarda yani Helen dilinde deniz anlamına gelmektedir. Pontos Euxeinos tabiri yine Helen dilinde "Yabancılara dost deniz" anlamında olup, Helenler azgın Karadeniz'e yaranmak amacıyla ve Karadeniz'i kastederek bu adı kullanmışlardır¹.

Aynı zamanda bu kelime² Karadeniz'e izafetle sahilde bulunan Trabzon vilâyetiyle Ordu, Giresun, Samsun livalarını ve Amasya ile Sivas'ın bir kısmını ihtiva eden arazi parçasının da eski adıdır. Kurun-ı Kadime (Eski Devirler) Tarihinde Pont kıtasında bir hükümete tesadüf edilmektedir.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından Samsun'da, 16-20 Mayıs 1994 tarihleri arasında düzenlenen "19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun" konulu sempozyumuna, 16 Mayıs 1994 tarihinde sunulan tebliğ.

** Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü.

1. Bilge Umar, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul, 1993, s.673.
2. Economides'e göre, Pontus'un içerdiği sınırlar Trabzon vilâyetinin tamamı, Çankırı, Sivas ve Kastamonu vilâyetlerinin bir kısmı yani Tokat, Şarkı Karahisar (Şebinkarahisar), Amasya (Sivas) ve Sinop (Kastamonu) sancakları idi (D. Economides, The Pontus-And The Right Claims of its Greek population, Constantinople 1920, s.6.

Amasya şehri idare merkezi olmak üzere İran İmparatorluğu'nun Küçük Asya'yı içine alan arazisine dahil olan ve bir İran vilâyeti halinde bulunan bu kıtanın, İskender'in İranlılara karşı zaferi ve vefâtı üzerine İran Valisi Mühürdat tarafından istiklâli ilân edilmiştir. Mühürdat tarafından kurulan Pont hükümeti miladın 65. senesine kadar devam ettikten sonra bir Roma eyaleti olmuş, Sezar zamanında ise Roma'ya ilhak edilerek iki vilayete taksim olunmuştur. Görüldüğü üzere bu Karadeniz hükümetinin Yunanlılıkla hiçbir alâkası yoktur. Fakat bazı Yunanlılık fikirleriyle beslenmiş metropolitler, bu addan yola çıkarak iddialarını meşrulaştırmak istemişler ve Rumlar arasında teşkilât şebekeleri kurmuşlardır. Bu Yunanlıların hayallerinde birinci iddiadır.

İkinci bir iddia ise yine Eski Devirler Tarihinde Yunan sömürgeci bahsinde geçen açıklamalara dayanmaktadır.

Burada, zengin olmak hevesiyle macera peşinde koşan Yunan gemicilerinin, Karadeniz sahilinde Trabzon ve Sinop'u tesis ettikleri, yine Karadeniz'in diğer noktalarıyla, Akdeniz'de İtalya, İspanya ve Fransa şehirlerinde buna benzer pazar yerleri ve daha büyücek şehirlerin önce Fenikeliler sonra Yunanlılar tarafından kurulduğu, hatta Fransa'nın meşhur Akdeniz iskelesi olan Marsilya'nın da bu cins şehirlerden olduğu kaydedilmektedir³.

Yani şimdi Yunanlılar milattan önce iki sahil beldesi tesis etti diye, ikibin küsur sene sonra buralarda hak sahibi olduğu iddiasında mı bulunuyor?

Yukarıdaki bilgilerin, Yunanlılık düşüncesiyle hareket edenlerin iddialarına haklı bir gerekçe sağladığını sanmalarına yol açtığı apaçık ortadadır.

Öyleyse bu bilgilerin ışığında, Yunanlıların bir sahil memleketi olan İtalya'yı, Marsilya'nın dahil olacağı Güney Fransa'yı ve Doğu İspanya'yı da kendi vatanları kabul etmeleri gerekiyor. Megalo İdea'nın vasıl olacağı bu netice ve takip ettiği bu mantık gerçekten gülünçtür.

Ortada ihtilâlcilerin yaktıkları binlerce köy ve buralarda yüzde onu bile bulmayan nüfuslarına bakmadan, Karadeniz'in has, Türk ve müslüman ahalisine karşı giriştikleri mezalim ve şehit edilen binlerce insan olmasa bu zavallı ve delice hülyaya o zaman biz de kahkahayla gülerdik. Fakat bu hülyaya öylesine esir olan Yunanlılar Mondros Mütarekesi'ni

3. Pontus Meselesi, I. Kısım, Ankara, 1338, s.5-6. Daha sonra Pontus meselesi kitap olarak çıkmıştır. Bak. Yılmaz Kurt, Pontus Meselesi, Ankara 1995, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, sh. 454.

asırlık emellerinin gerçekleşmesi için büyük bir fırsat telakki etmişlerdir. Bu asırlık emeller eski devirler tarihine dayandığına göre bu sahada, tarihî seyir için de mutlaka bir teşkilatlanmanın fırsatlar dahilinde düşünüleceği kuşkusuzdur.

Pontus teşkilâtının ilk tesis edildiği yer olarak Merzifon'daki Amerikan Koleji'ni görüyoruz. Burada bir ihbar sonucu 16 Şubat 1921 tarihinde yapılan aramalarda pekçok belge ele geçirilmiş ve bu belgeler ışığında, ilk teşkilât nüvesinin 1904 senesi olduğu tesbit edilmiştir.

Amerikan Koleji'ndeki Rumlar, biri Rum İrfanperver diğeri Pontus Kulübü adıyla iki kulüp tesis etmişler, buna daha sonra bir de musikî kısmı ilâve olunarak Pontus Cemiyeti adı altında gizli bir cemiyet oluşturmuşlardır. Bu gizli cemiyet, Samsun, Merzifon, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Giresun, Ordu ve diğer şehirlerde yapılacak büyük bir teşkilâtın esası şeklindeydi⁴.

Samsun'la ilgili en eski belge tarihi ise 1908'tir. Pontus Kulübü Başkanı Papadopoulos'un 1908'de Samsun'da teşekkül eden Rum Teceddüt ve İhya Cemiyeti'ne yazmış olduğu tebriknâme gayelerinin ve faaliyetlerinin hararetini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Yine 1908'de Samsun'da Müdafaa-i Meşruta adı altında oluşturulan cemiyetin nizamnâmesi, bütün Anadolu'yu kapsayan bir teşkilatlanmanın işaretlerini göstermekteydi. Buna göre Tokat, Sinop, Kavak, Havza, Bafra, Çarşamba, Ünye, Fatsa, İnebolu, Kırşehir, Kayseri ve Ürgüp'te şubeleri bulunuyordu. Şehirlerdeki teşkilâtın tamamlanmasından sonra köylere kadar inilecekti. Nizamnâmenin 14. maddesi gereğince ise 20'den fazla şahsa istisnasız silah dağıtılmıştı. Yine bu teşkilâtın başka para toplamak, teşkilâta girmeyen ve yardım etmeyenleri korkutmak ve dışarıyla haberleşmede bulunmak amacıyla vazifeli, mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti de Samsun'da teşkil olunmuştu⁵.

Pontus Milli Meclisi tarafından Paris'te Lambesis Matbaasında bastırılmış ve Samsun Metropolithanesi'nde ele geçirilmiş bir Pontus haritasına göre hayal edilen Pontus Cumhuriyeti'nin sınırları oldukça dikkat çekicidir. Bu haritaya göre Pontus Cumhuriyeti'nin merkezi Samsun olup, sınırları Batum'un kuzeyinden, İnebolu'nun batısına kadar uzanan Karadeniz sahilleriyle Lazistan (Rize Sancağı), Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı (Kangırı), Yozgat, Tokat, Amasya, Çorum livalarını ve kısmen Erzincan sancağını kapsadığı görülmektedir. Bu Pontus haritasına bakan her insan, bir millete karşı kurulan suikastin büyüklüğü karşısında gerçekten titremekten kendisini alamaz. Oysa bu sahada

4. A.g.e., s.10.

5. A.g.e., s.11.

döneminde yapılan en son resmî istatistiklere göre, toplam hıristiyan nüfusu 250.000'ken Türk ve Müslüman nüfusu 2.350.000'dir. Trabzon vilâyetinde 60.000 hıristiyana karşılık 317.000 müslüman, Giresun sancağında 10.000 hıristiyana karşılık 190.000 müslüman, Ordu sancağında 25.000 hıristiyana karşılık 190.000 müslüman, Sinop sancağında 5.000 hıristiyana karşılık 150.000 müslüman vardı. Samsun livasında ise 50-55.000 hıristiyana karşılık 180.000 müslüman bulunmaktaydı. Patrikhane ve Yunanistan'ın gayretleriyle buraya elli sene zarfında 30.000 yabancı hıristiyan getirilmiştir⁶.

Pontus Rumları sadece teşkilât kurmakla ve sadece bütün Rumları Pontus fikri etrafında toplamakla yetinmemişler, silahlı çeteler teşkil ederek geniş ve düzenli bir plân dahilinde siyasî emellerini fiiliyât sahasına geçirmişlerdir.

Gerçekten bu silahlı çetelerin 1. Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusunu arkadan vurmak gayretlerine karşılık Türk Ordusunun almış olduğu askerî tedbirler Bafra'daki Nebyan mıntıkası hariç olmak üzere, Rum çetelerinin faaliyetlerini sınırlamıştı. Ama Mondros Mütarekesi'nden sonra, Türk Ordusunun elinden silâhları alınınca (ki, İngilizler Samsun'a çıktuktan sonra buradaki Pontus çetelerine 10.000 silah dağıtmışlardır) bu çeteler, umumî bir şekilde taarruza geçmişler ve Türk köylerine saldırarak, buradaki Türk-İslâm ahaliyi pervasızca yoketmeye başlamışlardır.

I. Dünya Savaşı sırasında ilk önemli Rum çetesini Bafra havalisinde görüyoruz. Özellikle Bafra'nın Nebyan mıntıkasındaki Rum köylerinin asi ve silahşör olması gibi birtakım sebeplerden dolayı bu mıntika, Pontus Rumluğunun faaliyet sahası olmuştur.

Nebyan mıntıkasında özellikle 11 Rum köyünün o zamanki resmî sicil kayıtlarına göre 1012 hanesi ve 6228 nüfusu vardı. Hemen hemen 1500'e yakın silahlı insan çıkarabilen bu 11 Rum köyü, I. Dünya Savaşı sırasındaki seferberlik emrine itaat etmemişler ve aynı emre uymak istemeyen Bafra Rumları da Nebyan mıntıkasına katılmışlardı. Birçok münferit hadiselerden sonra, Nebyan çeteleri, bu mıntıkada bulunan 6 tane İslâm köyü arasından 150 haneli Çağşur köyüne ani bir baskın düzenlemişlerdir. Bu baskın, Nebyan çetelerinin giriştikleri ilk toplu faciadır. Bir hane bile bırakmadan köyü tamamen yakmışlar, köy halkını şehid etmişlerdir. Bu faciadan pek az insan kurtulabilmiştir. Çağşur köyü baskınında ki başarıları Rum çetelerinin cesaretini arttırmış ve Kuşça köyü de bu çeteler tarafından aynı akıbete uğratılmıştır. Boyalu Türkmenler, Kazakçı, Kuşıkay, Çiniler köyleri de kısım kısım yakılmıştır. Sadece Çağşur ve Kuşça facialarında şehid edilen müslüman sayısı 367'dir⁷.

6. A.g.e., s.8.

7. Pontus Meselesi, II. Kısım, s.3-4.

Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle çıkması üzerine Rumlar, Pontus emellerini hızla fiiliyât sahasına çıkarmak için, kasabalarda ve köylerde ne kadar Rum varsa silahlandırmışlardı. Böylece Nebyan çeteleri bu şartlar dahilinde tecavüzlerini, Nebyan dışında da arttırmaya başlamışlar, 10 ırza tecavüz ile 22 çiftlik ve han yakarak cüretlerini göstermişlerdi. Burada Oruc köyünü tamamen 27 köyü ise kısmen yakan ve yağma eden çeteler, Kalu Ada, Ağlar köylerinin mal ve hayvanlarını tamamen İngegari ve Kuyumcu köylerinin bütün hayvanlarını gasbetmişlerdir. Nebyan dışında Almazsa köyünden 40, Çal köyünden 45, Çarın'dan 75, Terzülü'den 4, Engiz'den 3, İngazi'den 25 hane ki toplam 6 köyde 192 hane yakmışlardır. Önceki 300 hane de buna ilâve edilince Nebyan'dan 500 kadar İslâm köyünün yandığı anlaşılır⁸.

Çeteler diğer taraftan Nebyan'ın batısındaki Kapukaya mevkiine de inerek, Vezirköprü'den Kızılırmak vasıtasıyla gelen kayıkların içindeki mal ve eşyayı yağmalamaya başlamışlardı. Hükümetin bunları cezalandırmada aciz kalması üzerine İslâm ahalinin kendi başlarının çaresine bakarak Nebyan mıntıkası güneyinde bulunan 13 kadar İslâm köyü ki nüfusları 5-6 bin kadardı, silahlanarak kendilerini Nebyan çetelerine karşı müdafaya mecbur kalmışlardı. İşte bu tedbirler sayesinde Nebyan çeteleri bu güney havalisindeki köylere tecavüz edememişlerdi⁹.

Nebyan çetelerinin 1914 senesi Ekim'inden, 1920 senesi sonuna kadar adli kayıtlara dahil olmuş olaylarının çeşidi 110 adettir. Adli kayıtlar dışında kalmış olup, daha sonra jandarma ve askeriye tarafından yapılan tahkikâtle ortaya çıkarılmış olaylarının çeşidi ise 83'tür. Nebyan çetelerinin şehid ettikleri İslâmlardan isim ve hüviyetleri bilinenlerin miktarı 136 olup, bunlara Çağşur ve Kuşça köyleri katliamında şehid edilen 367 kişinin ilâve edilmesiyle bu sayı 503 olur. Yine 1920 senesi sonuna kadar Bafra kazası ile Bafra etrafındaki köylerde şehid edilen islamların 31 adediyle birlikte, suç çeşidi tesbit edilemeyenlerin de ilâvesiyle toplam sayı 600'den fazla çıkar¹⁰.

Görüldüğü üzere Nebyan çeteleri bu mıntıkada, 600'den fazla insanın kanına girmiştir. Çok defa Nebyan'dan çıkarak Bafra havalisinde eşkiyalık eden Rum çetelerinin adedi ise yüzleri bulmuştur. Bunlardan başlıcalarını sayacak olursak; Bafra'nın Güllük köyünden çete reisi İstavri, bu kişinin katıldığı facia sayılamayacak kadar çoktur. Samsun'un Taflan köyünden çete reisi, Lefter, çoğu defa Bafra'lı İstavri ile hareket eden Alikos, en meşhur çete reislerinden Karapeykârlı köyünden Piç İlya veya diğer ismiyle Kara İlya, Bafra'nın Yayla köyünden Kel Sava, Havza'nın

8. A.g.e., s.4.

9. A.g.e., s.4-5.

10. A.g.e., s.5.

Elmalıca köyünden Eleni Çavuş, Samsun'un Beğlik köyünden Sarı İstil ve Eğribel köyünden Anastas ve dayısı diğer Anastas'ı sayabiliriz¹¹.

Nebyan dışında yakılan köylerden bazılarının isimleri şunlardır: Ağ Alan, Gök Alan, Engiz, Koçhisar, Ahurcuk, Düzgün ve Hoca Hüseyin köyleri¹².

Rum çetelerinin Samsun civarında ise, faaliyetleri fazla olmamıştır. Gerek buranın ticarî önemi, gerekse arazinin birçok sebeplerden dolayı Rum eşkiyası için uygun bir zemin olmayışı, buralardaki şekavet olaylarını kısıtlamıştır. Samsun, Pontus Rumluğu ve Rumların meydana getirdikleri çeteler için, adeta bir beyin vazifesi görmüştür. Bununla birlikte 1920 senesi sonuna kadar muhtelif köylerde 500 kadar hane yakıldığı gibi, 6 çeşit çete olayı meydana gelmiş, Rum eşkiyası zaman zaman Samsun'un pek yakınına tecavüz edecek derecede cüretlerini arttırmışlardır. Rum çetelerinin bunlar içinde Güney ve Beylerce köyü faciaları ve Duayeri halesi en önemlileridir. Güney ve Beylerce köylerinde 24 müslüman toplu olarak şehid edilmiştir. Şehid edilen 24 kişiden 13'ü Güney 11'i Beylerce köyündendir¹³.

Samsun'un güneyinde Duayeri adı verilen mevkide meydana gelen facia, 1921 Ekim'inin 7'sine tesadüf etmektedir. Samsun'un Kâbi Başalan köyü müslümanları bu mevkie Koruluk köylü Haşri isimli şeklinin kalabalık çetesiyle kurmuş olduğu pusuya düşmüşler, bunların açmış olduğu ateş üzerine 40-50 kişilik gruptan 20 kişi şehid olmuş, bir o kadar kişi de yaralanmıştır. Olayın Samsun'dan haber alınması üzerine olay mahaline gelen memurlar, yaralı ve şehidlerin fotoğraflarını çekmişler, aynı gün Jandarma vasıtasıyla bunların isimleri tahkik ettirilerek, durum Merkez Kumandan Muavini Nazım imzasıyla Merkez Ordusu Kumandanlığı'na bildirilmiştir¹⁴.

Samsun'da Rumlar tarafından mütarekenin ilânından 1920 senesi sonuna kadar 7 öldürme ve 1 yaralama olayı meydana getirilmiş, toplam 51 müslüman şehid edilmiştir.

Çarşamba, Terme kazalarında ise eşkiyalık edenlerin ekserisi Ermeniler olmuştur. Çarşamba kazasında Ermeni çeteleri 1920 senesi sonuna kadar 15 çeşit olaya sebep olmuşlardır. Bu kazada Rum çetelerinin fazla bulunmaması dolayısıyla öldürme olayına pek az rastlanmış, buna rağmen Çarşamba dahilindeki köylerde, Rum çetelerinin de katılmasıyla 335 hane, 2 cami, 2 okul ve 24 samanlık olmak üzere toplam 382 bina yakıl-

11. A.g.e., s.6; Mahmut Goloğlu, Anadolu'nun Milli Devleti Pontus, Ankara, 1973, s.241.

12. Pontus Meselesi, II. Kısım, s.7.

13. A.g.e., s.56.

14. A.g.e., s.56-57.